

Joanna Dziuba-Wiśniewska

Zaangażowanie Katolikosy Wszystkich Ormian w debatę publiczną w Armenii

SŁOWA KLUCZOWE:

Święty Kościół Apostolski Armenii, Katolikos Wszystkich Ormian, polityka zagraniczna Armenii, Karekin II, Górski Karabach

STUDIA I ANALIZY

Uwagi wstępne

Republika Armenii jest krajem homogenicznym pod względem narodowym oraz wyznaniowym. Przynależność do Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego deklaruje 98,7% mieszkańców¹. Wprawdzie często określa się wyznanie dominujące w tej części Kaukazu Południowego jako prawosławne, Ormiański Kościół Apostolski należy do grupy kościołów wschodnich, przedchalcedońskich², nazywanych też orientalnymi. Oznacza to, że wierni są monofizytami³. Co więcej, brak zgody na postanowienia soboru chalcedońskiego sprawił, że od V w. n.e. wspólnota religijna w Armenii była niezależna⁴ od zewnętrznych struktur religijnych. Wynikało to z decyzji tzw. Kościoła Zachodniego o zerwaniu relacji z ortodok-

¹ H. Tchilingirian, *The Armenian Apostolic Church*, [w:] L.N. Leustean (red.), *Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century*, Routledge 2014, s. 471.

² Kościoły przedchalcedońskie, wschodnie nie uznały wyników soboru chalcedońskiego w V w. Oznacza to, że Apostolski Kościół Armenii jest starszym tworem niż tzw. kościoły prawosławne, które powstały w wyniku tzw. schizmy wielkiej.

³ Monofizyci wierzą, że Jezus Chrystus miał dwie natury, jednak nie istniał w dwóch naturach. Jego natura boska zdominowała ludzką.

⁴ Wyjątkiem jest okres unii z Rzymem między XII a XIV wiekiem, zerwanej pod wpływem sprzeciwu biskupów ormiańskich.

syjnymi kościołami orientalnymi⁵. W konsekwencji religia rozwijała się równoległe z kulturą i tradycją ormiańską. W oficjalnych dokumentach kościelnych używa się pełnej nazwy: Jeden Święty Powszechny Apostolski Ortodoksyjny Kościół Armenii, jednak w zastosowaniu są też krótsze wersje: Święty Apostolski Kościół Armenii, Ormiański Kościół Apostolski i Kościół Narodowy. Słowo „kościół” po ormiańsku jest bezpośrednio łączony ze słowem „matka”. Przyjęcie przez tę religię roli matki i związanych z tym cech, jak opiekuńczość, źródło życia narodu i miłość rodzicielską podkreśla silne zakorzenienie religii narodowej w języku ormiańskim oraz tradycji. Początki jego powstania datuje się na I wieku, czyli pobyt na Kaukazie dwóch apostołów, św. Judy Tadeusza i Bartłomieja. Trzysta lat później, w 301 r.⁶, na mocy dekretu króla Trdata III w Armenii, jako pierwszym kraju na świecie, chrześcijaństwo stało się religią państwową, a Kościół Narodowy jednym z najstarszych autokefalicznych Kościołów chrześcijańskich.

W przypadku narodu ormiańskiego istotnym nośnikiem treści religijnych, wpływającym na silną pozycję wyznania w tożsamości narodowej, jest język. Alfabet ormiański został stworzony w 405 r. przez św. Mesropa Masztoca, duchownego Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego⁷. Do V wieku wszelkie obrządkie religijne były prowadzone po grecku i syryjsku. Stworzenie systemu znaków umożliwiło prowadzenie liturgii w języku narodowym, co zwiększało poziom zrozumienia treści przekazywanych przez kapłana i wiernych. Powodowało również, że wszelkie zapisy religijne były zrozumiałe dla każdego Ormianina, potrafiącego czytać. Przez większość średniowiecza język pisany nie miał charakteru świeckiego i był uważany za nośnik treści religijnych. Najstarsza uczelnia wyższa, która działa na terenie Republiki Armenii, jest uczelnią religijną i znajduje się w tym samym mieście, w którym ma swoją siedzibę Katolikos.

Autokefalia Kościoła w Armenii pozostaje kolejnym czynnikiem wzmacniającym pozycję w życiu publicznym republiki. Brak zależności od zewnętrznych instytucji religijnej umożliwiał duchownym ormiańskim

⁵ *The spread of Christianity, The Armenian Church, The Mother See of Holy Etchmiadzin*, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=54&pid=9>, 20.02.2015.

⁶ *Origins of Christianity, The Armenian Church, The Mother See of Holy Etchmiadzin*, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=2&pid=1>, 19.01.2014.

⁷ Więcej nt. edukacyjnej roli duchownych w Armenii: S. Terzian, *Central effects on religious education in Armenia from Ancient times to Post-Soviet Armenia*, [w:] Ch. Wolhuter (red.), *International Comparative Perspectives on Religion and Education*, Bloemfontain 2014, s. 27–52.

prowadzenie kanonizacji osób zasłużonych dla narodu, kultury i państwa. Takie przenikanie się historii świeckiej i postaci religijnych przyczyniło się do ich zespolenia, a w konsekwencji umocnienia pozycji tej konfesji w życiu publicznym. Obecna siedziba Katolikosy znajduje się w mieście Vagharszapat (historyczna nazwa Eczmiadzyn), a sam kompleks nosi nazwę Matki-Biskupstwa Świętego Eczmiadzynu. Głównym elementem kompleksu jest katedra wybudowana w 303 r., będąca najstarszym obiektem chrześcijańskim Ormian. Od połowy XV w. nieprzerwanie stanowi ona również stolicę Apostolskiego Kościoła Armenii i siedzibę Katolikosy Wszystkich Ormian⁸.

Katolikos Wszystkich Ormian – ojciec duchowy Armenii

Głową Świętego Kościoła Apostolskiego Armenii jest Katolikos, który razem z biskupami sprawuje władzę religijną. Początkowo lider tej wspólnoty był nazywany Najwyższym Biskupem Armenii, Patriarchą, Głównym Księdzem i Katolikosem Ormian (od greckiego słowa oznaczającego powszechny), jednak od XV wieku obowiązuje tytuł Katolikos Wszystkich Ormian⁹. Katolikos jest powoływany przez Narodowe Zgromadzenie Kościelne, będące najwyższym organem ustawodawczym¹⁰. Dwie trzecie jego składu stanowią osoby świeckie wybierane przez lokalne społeczności, a pozostała część to duchowni, delegaci wszystkich biskupstw Apostolskiego Kościoła Armenii¹¹. Formanie kandydatem może zostać każdy, kto cechuje się nienagannym życiem, pełnym dobrych uczynków oraz jest duchownym pozostającym w celibacie¹².

⁸ *Armenian Church Councils*, The Armenian Church, The Mother See of Holy Etchmiadzin, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=4094&pid=59>, 30.01.2015.

⁹ H. Tchilingirian, *The Catholicos and the Hierarchical Sees of the Armenian Church*, [w:] A. O'Mahony (red.), *Eastern Christianity. Studies in Modern History, Religion and Politics*, Melisende, London 2004, s. 142.

¹⁰ H. Tchilingirian, *The Armenian Apostolic Church...*, s. 473.

¹¹ Na podobnych zasadach wybierani są Katolikos Cilicji (z siedzibą w Libanie) oraz Patriarcha Konstantynopola (z siedzibą w Istambule) – w lokalnych narodowych zgromadzeniach kościelnych (celowy zapis małymi literami, w odróżnieniu od Narodowego Zgromadzenia, które wybiera Katolikosy Wszystkich Ormian) zasiadają osoby świeckie i duchowne, stanowiące odpowiedni 2/3 i 1/3 składu. Jedynie Patriarcha Jerozolimy jest wybierany bez udziału wiernych świeckich, jedynie przez mnichów. Za: H. Tchilingirian, *The Armenian Apostolic Church...*, s. 473.

¹² H. Tchilingirian, *The Catholicos and the Hierarchical...*, s. 144.

Katolikos Wszystkich Ormian sprawuje władzę kanoniczną nad wszystkimi biskupstwami i arcybiskupstwami na całym świecie. Zgodnie z podziałem administracyjnym drugi ośrodek znajduje się w Antelias, w Libanie, gdzie ma swoją siedzibę Katolikos Wielkiego Domu Cylicyjskiego. W jego jurysdykcji są diecezje w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Libanie, Syrii, Cyprze, Grecji, Iranie i Zatoce Perskiej. Dodatkowo, Katolikos Wszystkich Ormian ma władzę kanoniczną nad Patriarchatami Jerozolimy i Konstantynopola. Religijna władza nad wiernymi Kościoła Narodowego z całego świata oraz supremacja nad pozostałymi biskupstwami sprawia, że Katolikos jest nie tylko duchowym ojcem wiernych w kraju, lecz całej diaspory, kilka razy liczniejszej oraz często dysponującej większymi zasobami.

Wybrany w 1955 roku na Katolikosa Wszystkich Ormian, Wazgen I, w największym stopniu przysłużył się wzmocnieniu pozycji Apostolskiego Kościoła Armenii po odzyskaniu niepodległości. Na stanowisku pozostał do 1994 roku, aż do śmierci. Nominacja na Katolikosa jest dożywotnia¹³. Był jednym z Katolikosów najdłużej sprawujących tę funkcję oraz jednym z najmłodszych (miał 48 lat w momencie wybrania). Jego rządy wiążą się ze wzrostem aktywności duchownych w Armeńskiej SRR i rozwojem stosunków z diasporą poza blokiem wschodnim. Dzięki umiejętności prowadzonej polityce Kościoła zdołał stopniowo powiększać zakres swobód, jakimi dysponowała ta wspólnota religijna, przy jednoczesnym utrzymaniu opinii jako instytucji opozycyjnej względem władz radzieckich oraz chroniącej dziedzictwo narodowe Ormian.

Następcy Wazgena I, Karekin I (1994–1999), a w szczególności Karekin II, sprawujący funkcję Katolikosa Wszystkich Ormian od 1999 r., kontynuują jego działania. Podczas swoich pięcioletnich rządów w Apostolskim Kościele Ormian, Karekin I skoncentrował się na dalszej odbudowie struktur duchownych w kraju oraz położył duży nacisk na edukację religijną społeczeństwa. W tym czasie powstało Centrum Edukacji Chrześcijańskiej i Modlitwy (obecnie Centrum Edukacji Chrześcijańskiej¹⁴), rozpoczęto na większą skalę przygotowywać publikacje religijne oraz programy telewizyjne i radiowe. Okres Karekina I to czas umocnienia współpracy na linii państwo-Kościół. Ówczesny prezydent Armenii, Lewon Ter Petrosjan, już od końca lat 80. XX wieku zabiegał o poparcie ze strony

¹³ H. Tchilingirian, *The Armenian Apostolic Church...*, s. 473.

¹⁴ Więcej nt. Centrum Edukacji Chrześcijańskiej: Christian Education Center, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=105&pid=4&lng=en>, 30.01.2015.

Katolikosy. Dla Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego był to decydujący moment na umocnienie dominującej pozycji w społeczeństwie. W tym okresie powstawały nowe regulacje prawne dotyczące edukacji, wyznania, czy działalności instytucji pozarządowych.

Zaangażowanie Katolikosy Karekina II w politykę Armenii

Od 1999 roku Kościół stale pogłębia stosunki z władzą polityczną i gospodarczą Armenii. Dotychczasowe 16 lat władzy Karekina II zaowocowało również większą koncentracją na działaniach o znaczeniu państwowym. Jego poprzednicy w większym stopniu koncentrowali się na odbudowie pozycji religii i jej struktur po siedmiu dekadach komunizmu. W efekcie Karekin II otrzymał dość sprawnie funkcjonującą strukturę kościelną wewnątrz kraju. Umożliwiło mu to zaangażowanie w restaurację więzi pomiędzy biskupstwami na całym świecie. By to osiągnąć, po wyborze na lidera Kościoła Narodowego, kilkakrotnie udawał się z wizytą do wszystkich krajów, zamieszkałych przez diaspory. Zaangażował się również w dialog ekumeniczny z Kościołem Katolickim oraz spotkał się z czołowymi przedstawicielami islamu w Azerbejdżanie, z którym Armenia pozostaje od ponad dwudziestu lat w konflikcie.

Karekin II jest pierwszym Katolikosy od czasów II wojny światowej, który urodził się w Armenii (we wsi obok Eczmiadzynu). Wazgen I, najdłużej pełniący tę funkcję Katolikosy po 1945 r., pochodził z Rumunii, a jego następcy, Karekin I, z Syrii. Wybór Karekina II ukazuje wzmocnienie pozycji elity religijnej pochodzącej z Armenii w społeczności wiernych. Posiada on również doświadczenie w pracy duszpasterskiej zagranicą. Większość posługi w okresie ZSRR odbywał w NRD, następnie w Moskwie. Dopiero w 1992 r. wrócił do kraju na stanowisko biskupa diecezji ararackiej¹⁵. Oznacza to, że nie był on obciążony bagażem współpracy Kościoła z władzą komunistyczną. Jednocześnie dla mieszkańców republiki jest on osobą bezpośrednio związaną z krajem, jak i z Eczmiadzynem.

W aktywności Karekina II wyraźnie zauważa się koncentrację na dwóch głównych celach. Po pierwsze, dąży on do wzmocnienia pozycji Kościoła i elity tej religii w Armenii w wymiarze medialnym i decyzyj-

¹⁵ R. Hemann, *The Catholicos of All Armenians: His Holiness Karekin II (Echmiadzin)*, [w:] H. von Voss (red.), *Portraits of Hope: Armenians in the Contemporary World*, Nowy Jork 2007, s. 123.

nym. Po drugie, aktywnie buduje pozycję Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego na poziomie międzynarodowym, zarówno w kontekście religijnym i ekumenicznym, jak i zaangażowania w zagadnienia ponadpaństwowe dotyczące narodu ormiańskiego. Wybór takich sfer jest również efektem pracy jego poprzedników.

Katolikos zabiera głos nie tylko w kwestiach *stricte* religijnych, lecz również odnosi się do zagadnień dotyczących Ormian jako narodu i obywateli. Poprzez udział w debacie publicznej, umacnia on pozycję religii dominującej w Armenii oraz elity Kościoła jako opiniotwórczego ośrodka. W konsekwencji, takie działanie podnosi znaczenie Katolikosy jako podmiotu systemu politycznego republiki, również poprzez wykorzystanie silnie zakorzenionej pozycji tej religii w tożsamości Ormian. Częste zabieranie głosu w kwestiach świeckich wpływa na postrzeganie Kościoła Narodowego przez wiernych jako instytucji zainteresowanej wszystkimi problemami tego narodu. Istotnym elementem działalności społecznej i publicznej Katolikosy jest udział w wydarzeniach państwowych kraju, w tym zaprzysiężeniu prezydenta. Co istotne w kontekście znaczenia Kościoła, jednym z elementów składania przysięgi przez nowo wybraną głowę państwa jest część religijna – błogosławieństwo Katolikosy. Znaczącym jest również, że podczas przysięgi ma położoną dłoń nie tylko na oryginale Konstytucji, lecz również najstarszym kompletnym manuskrypcie, czyli Biblii z VII wieku¹⁶. Podczas wydarzeń religijnych, również poza granicami Armenii, podejmuje tematy dotyczące Armenii i Ormian. Angażuje się w proces pokojowy, np. rozmawia z przedstawicielami islamu z Azerbejdżanu na temat konfliktu między oboma krajami. Po wyborach prezydenckich w 2008 roku, kiedy w Erywanii kilka tygodni trwały demonstracje opozycji, Katolikos został poproszony o mediację między dwoma obozami politycznymi.

Poziom zaangażowania Karekina II został zbadany poprzez analizę jego wystąpień publicznych w latach 2003–2015, czyli okresu umocnienia władzy obecnej elity rządzącej, tzw. klanu karabachskiego¹⁷. Pierwszą

¹⁶ Podobnie prezydent Sarkisjan podczas przysięgi rozpoczynającej jego pierwszą kadencję prezydencką przysięgał na oba dokumenty. Więcej: *President Serzh Sargsyan's inauguration ceremony*, President of the Republic of Armenia, 9.04.2008, <http://www.president.am/en/domestic-visits/item/2008/04/09/news-32/>, 14.02.2015.

¹⁷ Nazwa klan karabachski odnosi się do elity władzy politycznej obecnej na scenie politycznej Armenii po wojnie w Górskim Karabachu i wiąże się z faktem, że jej przywódcy – Robert Koczarjan i Serż Sarkisjan – i większość polityków wywodzi się właśnie z tego regionu. Ich aktywność cechuje się m.in. brakiem zgody na ustępstwa względem Azerbejdżanu w rozmowach pokojowych oraz budową pionowego systemu władzy o cechach

datą brzegową są wybory prezydenckie, podczas których Robert Koczarian został wybrany na drugą kadencję. Zgodnie z oficjalnymi wynikami uzyskał on 67,52 proc. głosów¹⁸, jednak opublikowane dane spowodowały protesty opozycji. Pomimo oskarżeń o fałszerstwa wyborcze, Koczarian pozostał głową państwa. O dalszym umocnieniu się ww. klanu karabachskiego świadczy fakt, że jego następcą został Serż Sarkisjan, wieloletni współpracownik prezydenta, w 2012 r. wybrany na drugą kadencję. Okres ten cechuje się umacnianiem pozycji w systemie państwowym poszczególnych elit władzy – zarówno politycznej, jak i gospodarczej oraz, analizowanej przez pryzmat aktywności Katolikosy, elity religijnej. Badaniu poddano przemówienia zaadresowane do wszystkich wiernych, tj. które nie odbywały się za zamkniętymi drzwiami, a treść wypowiedzi Katolikosy była rozpowszechniana przy pomocy środków masowego przekazu. Taki wybór materiału źródłowego pozwala wykazać zakres oraz tematykę wypowiedzi, które mogły wpłynąć na opinię publiczną oraz grupy społeczne i polityczne działające na terenie Armenii oraz diaspor.

Wypowiedzi Karekina II dotyczące polityki Armenii

Wystąpienia Katolikosy można podzielić na cztery grupy. Pierwsza to wydarzenia o charakterze religijnym, związane z tradycją i doktryną Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Najczęściej to były orędzia noworoczne czy z okazji Wielkiej Nocy oraz wydarzenia związane z błogosławieństwem św. Muronu. Wypowiedzi zakwalifikowane do drugiej grupy wynikają z jego udziału w międzynarodowych spotkaniach związanych z religią lub diasporą. Wyróżnia się tutaj przede wszystkim przemówienia w ramach ogólnoswiatowego dialogu ekumenicznego. Drugą grupę stanowią też wypowiedzi w instytucjach innych państw, jak wystąpienie w Kongresie Stanów Zjednoczonych Ameryki oraz oficjalne spotkania z diasporą głównie w USA. Wynika to z faktu, iż diaspora ormiańska w tym kraju niechętnie przyjmuje podległość ośrodkom w innych częściach świata – w tym przypadku w Libanie. Jednym z nurtów myślenia wśród ormiańskich

autorytarnych. Szczególnie pierwszym elementem ta grupa stara się odróżnić od okresu władzy pierwszego prezydenta Armenii, Lewona Ter-Petrosjana, który został zmuszony do rezygnacji ze stanowiska z uwagi na zgodę na podpisanie kompromisowego porozumienia z Azerbejdżanem, zdaniem jego następców niekorzystnego dla Armenii.

¹⁸ *Presidential election 19 February and 5 March, Final Report*, Office for Democratic Institutions and Human Rights, Warszawa 2003, s. 23, <http://www.osce.org/odihr/elections/armenia/14054?download=true>, 14.02.2015.

duchownych w Stanach Zjednoczonych jest idea niezależności i zwiększenia statusu religijnego tej diaspory w Apostolskim Kościele Ormiańskim¹⁹. Kolejnym zbiorem są orędzia i przemówienia z okazji ważnych wydarzeń historycznych narodu ormiańskiego, niezwiązanych bezpośrednio z religią. Do tej grupy można zaliczyć rocznice rzezi Ormian w 1915 r., uznawaną w Armenii za ludobójstwo oraz rocznice powstania alfabetu. Ostatnią grupę stanowią wystąpienia Karekina II podczas ważnych wydarzeń państwowych, mających charakter świecki. Włączyć tutaj można wszelkie kondolencje związane z wypadkami i katastrofami, jak zabicie rodziny ormiańskiej w Giumri przez rosyjskiego żołnierza²⁰. Katolikos potępia wszelkie akty przemocy i apeluje o solidarność z ofiarami i ich rodzinami. Jednak przede wszystkim są to wystąpienia podczas sesji inauguracyjnych nowej kadencji prezydenckiej oraz krajowe obchody Dnia Niepodległości. W każdej z tych grup można znaleźć wypowiedzi, które dotyczą tematów typowo religijnych, odnoszących się do zasad wiary i dogmatów chrześcijaństwa. Jednocześnie prawie każde z oficjalnych wystąpień Katolikosa zawiera również wątki dotyczące problemów wewnętrznych Armenii, nierozwiązanego konfliktu o Górski Karabach, poparcia dla władz. Wskazane nie pojawiają się jedynie w krótkich notach kondolencyjnych.

Nierozwiązany konflikt o Górski Karabach

Tematem, który najczęściej pojawiał się w analizowanych wystąpieniach, był konflikt o Górski Karabach, region położony pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem. W okresie ZSRR stanowił część Azerbejdżańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, choć większość stanowiła ludność ormiańska. W wyniku wojny azerbejdżańsko-armeńskiej na początku lat 90. minionego stulecia region ten ogłosił niepodległość. Żaden kraj nie uznał oficjalnie tej deklaracji, a Górski Karabach pozostaje tzw. para-państwem. Faktycznie jednak Armenia blisko współpracuje z Górskim Karabachem, w tym politycznie i gospodarczo. Nazwa tego regionu używana powszechnie w Polsce, wywodzi się od azerskiego określenia tego regionu, zaś Ormianie używają również słowa Arthasakh. Katolikos Karekin II w swoich wystąpieniach używa częściej nazwy ormiańskiej, niż

¹⁹ W. Diatlow, E. Menkonjan, *Armânskaâ diaspora: očerki socjokulturnoj tipologii*, Erywań 2009, s. 63–75.

²⁰ *Russian Soldier Arrested In Killing Of Armenian Family*, RFE/RL's Armenian Service, „Radio Free Europe Radio Liberty”, 13.01.2015, <http://www.rferl.org/content/armenia-russia-killings-soldier/26790948.html>, 14.02.2015.

nazwy Górski Karabach. Podobnie w oficjalnych tłumaczeniach przemówień na j. angielski jest zachowanie ormiańskiej wersji nazwy regionu.

Dostrzega się schemat nazewnictwa stosowany przez Katolikosę. Nazwa „Górski Karabach” pojawia się jedynie w kontekście konfliktu Armenii z Azerbejdżanem. Karekin II w swoich wystąpieniach wzywa polityków do znalezienia rozwiązania, które będzie „pokojowe i sprawiedliwe”²¹. Zdaniem Katolikosy takie rozwiązanie jest możliwe „dzięki naszemu zjednoczeniu”²². Często, szczególnie podczas inauguracji nowej kadencji prezydenckiej, podkreśla zasługi nowo wybranego prezydenta. Wymienia pokój w Górskim Karabachu jako jedno z największych wyzwań polityki zagranicznej, traktując ten region jako osobny byt, nie część Armenii. Miało to miejsce zarówno podczas inauguracji Roberta Koczarjana, jak i Serża Sarkisjana. Górski Karabach pojawia się również jako określenie nazwy nieuznawanej republiki i stałego zagrożenia dla pokojowego funkcjonowania ze strony Azerbejdżanu: „Dziś nasza dusza jest zmartwiona kruchym pokojem w Republice Górskiego Karabachu, ponieważ strona przeciwna nie zaprzestaje wezwań do rozpoczęcia kolejnej wojny”²³. Podkreśla również bohaterstwo Ormian, którzy wygrali z Azerbejdżanem²⁴. Do samego procesu mediacji międzynarodowych Karekin II odnosił się bardzo rzadko. Najważniejszy raz podczas Światowego Szczytu Przywódców Religijnych w 2010 r., podczas którego podziękował tzw. Grupie Mińskiej OBWE oraz Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej za zaangażowanie w pokojowe rozwiązanie konfliktu²⁵. Co istotne

²¹ Na przykład podczas inauguracji prezydentury Serża Sarkisjana 9 kwietnia 2013 roku. Zobacz: *Remarks of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Inauguration of Serzh Sargsian, President of the Republic of Armenia*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 9.04.2013, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=29704&pid=16772>, 14.02.2015.

²² Więcej: *Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Inauguration of Serzh Sargsian, President of the Republic of Armenia*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 9.04.2008, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16799&pid=16772>, 14.02.2015.

²³ Fragment wypowiedzi podczas obchodów Bożego Narodzenia w 2003 roku. Więcej: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the occasion of the Feast of the Holy Nativity And Theophany of Our Lord Jesus Christ*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 6.01.2003, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16774&pid=16772>, 14.02.2015.

²⁴ Na przykład podczas przemówienia z okazji dla Sił Zbrojnych w styczniu 2015 roku. Więcej: *Message of His Holiness Karekin II on Armed Forces Day*, Information Services Mother See of Holy Etchmiadzin, 28.01.2015, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=3&nid=2794&y=2015&m=0&d=28>, 14.02.2015.

²⁵ Więcej: *Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, World Summit of Religious Leaders*, The Armenian Church, Mother See of Etchmiadzin,

spotkanie odbyło się w Baku, stolicy Azerbejdżanu. Wtedy też podkreślił konieczność współpracy pomiędzy Katolikosem a Wielkim Mufftim Muzułmanów Kaukazu na rzecz „spokojnego życia (...) Ormian i Azerów”²⁶.

Pojęcie Arcachu stanowi przede wszystkim dla Katolikosy miejsce, w którym żyją Ormianie, wierni tego Kościoła, np. „nasza rodowa ziemia Armenii i Arcachu”²⁷. Jak stwierdza Katolikos, prawo Ormian do życia w tym spornym regionie jest „gwarantowane przez Boga”²⁸, który „dzięki swojej wyzwalającej miłości”²⁹ wspomógł walkę Ormian o „obronę prawa Arcachu do życia w wolności”³⁰. Odnosząc się do rozumienia dobra i zła przez wiernych, Karekin II również nawiązywał do tego konfliktu. Stwierdzał, że „prawda to niepodległa Armenia i wolny Arcach, nasz patriotyzm i solidarność”³¹.

Trudna sytuacja wewnętrzna niepodległej Armenii

Drugim tematem najczęściej pojawiającym się w wystąpieniach Katolikosy są odniesienia do trudnej sytuacji wewnętrznej od momentu odzyskania niepodległości oraz wyzwania, które stoją przed krajem w przyszłości. Karekin II zaznacza, jak złożoną i pełną problemów drogę przebyła Armenia od końca lat osiemdziesiątych. Odnosi się tym samym do okresu

26.04.2010, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16808&pid=16772>, 14.02.2015.

²⁶ Tamże.

²⁷ Cytat z wypowiedzi podczas błogosławieństwa św. Muronu 28 września 2008 roku. Za: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Occasion of the blessing of The Holy Muron*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 28.9.2008, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16800&pid=16772>, 14.02.2015.

²⁸ Za: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Feast of the glorious resurrection of Our Lord Jesus Christ*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 8.04.2007, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16793&pid=16772>, 13.02.2015.

²⁹ Za: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Occasion of the Feast of the Holy Nativity and Theophany of Jesus Christ*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 0.01.2007, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16792&pid=16772>, 10.02.2015.

³⁰ Tamże.

³¹ Za: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Occasion of the Feast of the Glorious Resurrection*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 11.04.2004, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16785&pid=16772>, 14.02.2015.

wojny z Azerbejdżanem, kryzysu gospodarczego w latach 90. oraz niespodziewanego ustąpienia prezydenta Ter Petrosjana i zamachów na parlamentarzystów. Zazwyczaj w tym kontekście używa określeń „straszne trudności”³², „ogromna odbudowa i transformacja”³³. Podobnie w każdym z wystąpień podczas inauguracji kolejnej prezydentury podkreśla on trudy i wyzwania, jakie stały przez poprzednimi prezydentami. W roku 2008, w którym doszło do największych jak do tej pory demonstracji przeciwników prezydenta Koczarjana i Sarkisjana, Katolikos podczas nabożeństwa wielkanocnego stwierdził, że „doszło do zniszczenia reputacji naszego narodu oraz dobrego imienia naszych ludzi – nasze największe osiągnięcie [niepodległe państwo – autor] są zagrożone”³⁴. Apelowal również o pozbycie się uczucia nienawiści i chęci konfrontacji oraz stworzenie „państwa naszych marzeń – silnej, niezachwianej Armenii i patriotycznego, szczęśliwego narodu ormiańskiego, oddanego Bogu”³⁵. Wymieniając wyzwania stojące przez narodem ormiańskim w przyszłości, odnosił się w swoich wystąpieniach do „[powszechnego – autor] uznania Arcachu, nielegalnej blokady naszego kraju³⁶, problemów społeczno-ekonomicznych, emigracji oraz napływu fałszywych³⁷ wartości i zwyczajów”³⁸. Również wyznacza wiernym drogę przyszłości, stwierdzając, że „nadal czeka

³² Za: *Remarks of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Inauguration of Serzh Sargsian, President of the Republic of Armenia*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 9.04.2013.

³³ Za: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Occasion of the blessing of The Holy Muron, ...*

³⁴ Za: *Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians On the Feast of the Glorious Resurrection of our Lord Jesus Christ*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 23.03.2008, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16801&pid=16772>, 10.02.2015.

³⁵ Tamże.

³⁶ Odnosi się to do blokady gospodarczej Armenii przez Turcję. W trakcie wojny między Armenią i Azerbejdżanem Turcja podjęła decyzję o blokadzie Armenii, by tym samym wspomóc Azerbejdżan w działaniach zbrojnych. Pomimo zakończenia działań zbrojnych Turcja i Armenia nie utrzymują stosunków dyplomatycznych i formalnie blokada jest nadal utrzymana.

³⁷ Dla Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego wszelkie nowe wyznania i idee światopoglądowe, które pojawiły się w Armenii po 1991 r. oraz religie protestanckie stanowią zagrożenie dla tradycji ormiańskiej. Z uwagi na podkreślanie przez Katolikosę nierozdzielalnego powiązania między tradycją, Kościołem i Państwem, są one postrzegane przez Karekina II jako zagrożenie dla republiki.

³⁸ Za: *Remarks of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, Inauguration of Serzh Sargsian, President of the Republic of Armenia*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 9.04.2013.

nas podróż w kierunku stabilnej demokracji, której najwyższym celem jest wartość jednostki, człowieka, który wyrósł w duchu Chrystusa i jego myśli”³⁹. Katolikos w swoich wystąpieniach silnie podkreśla nierozłączność państwa (Republiki Armenii), wiary chrześcijańskiej (w wymiarze oferowanym przez Ormiański Kościół Apostolski) i narodu ormiańskiego (którego jednym z silnych elementów tożsamości jest religia). Dodaje, że to właśnie Kościół był przez wiele wieków strażnikiem tradycji ormiańskich i języka oraz „chronił wizję odbudowy państwowości”⁴⁰, kiedy nie istniało niepodległe państwo. Wtedy też był on „wolną, duchową ojczyzną Ormian”⁴¹, a odrodzenie się Armenii jako niepodległego państwa „jest świadectwem zmartwychwstania”⁴².

Pochwała działań elity politycznej Armenii oraz konieczność współpracy z władzą państwową

Ostatnim wydzielonym zbiorem tematów poruszanych podczas oficjalnych wystąpień Katolikosa Wszystkich Ormian jest bezpośrednia ocena aktywności elity politycznej oraz zaangażowanie religii w prace władz świeckich. Karekin II utożsamia demokrację i dalszy rozwój niepodległej Armenii z chrześcijaństwem. Podkreśla również konieczność wspierania prezydenta i rządu w najważniejszych decyzjach państwowych przez liderów religijnych. Tym samym definiuje instytucje religijne jako element systemu politycznego w kraju. W swoich wypowiedziach podkreśla nierozzerwalne więzi pomiędzy Kościołem, narodem i państwem. Nie oznacza to jednak, że Katolikos neguje działania elity władzy czy zaznacza jej niekompetencję. W większości wypowiedzi, w których odnosi się do aktywności prezydenta Armenii, podkreśla jego „pozy-

³⁹ Za: *The message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the occasion of the inaugurations of President of the Republic of Armenia Robert Koczarian*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16777&pid=16772>, 15.02.2015.

⁴⁰ Tamże.

⁴¹ Za: *The message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the occasion of the feast of the Holy Nativity and Theophany of our Lord Jesus Christ*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 6.01.2004, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16781&pid=16772>, 10.02.2015.

⁴² Za: *The Message of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians on the Occasion of the Feast of the Glorious Resurrection*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 27.03.2005, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16782&pid=16772>, 14.02.2015.

tywny wpływ na kraj”⁴³. Mówiąc o prezydencie Sarkisjanie, stwierdza, że „wraz z innymi cenionymi synami narodu, wniósł znaczący wkład w proces wyzwolenia Arcachu oraz stabilizacji i wzmocnienia państwowości Armenii”⁴⁴. Powyższe zdanie zostało wypowiedziane w momencie, gdy w centrum Erywania, stolicy Armenii, trwały demonstracje opozycji, oskarżającej Serża Sarkisjana o sfałszowanie wyników wyborczych. W podobnych słowach odnosił się do Roberta Koczarjana, podczas inauguracji jego drugiej kadencji prezydenckiej w 2003 roku. Co więcej, większość przemówień Katolikosy, zarówno podczas wydarzeń świeckich, jak i religijnych, kończy się błogosławieństwem dla aktualnie urzędującego prezydenta Armenii oraz prezydenta Republiki Górskiego Karabachu (czasami w nazwie tego nieuznanego kraju Karekin II używa słowa Arcach)⁴⁵.

Uznanie ludobójstwa Ormian

Kolejnym tematem, do którego odnosi się często Katolikos Karekin II jest uznanie przez wszystkie kraje, w tym szczególnie Turcję⁴⁶, ludobójstwa Ormian w 1915 r. w Imperium Osmańskim. Jest to wymieniane często jako cel Armenii w swoim znaczeniu równy niepodległości Górskiego Karabachu. Temat ten pojawia się najczęściej podczas rocznic, uroczyste obchodzonych na Kaukazie Południowym, jak i w diasporach. Zagadnienie to pojawia się w dwóch kontekstach. Po pierwsze, utrzymanie pamięci o przodkach, którzy „w strasznych czasach zbiorowych zabójstw i ludobójstwa nie bali się podejmować heroicznych czynów”⁴⁷, czyli sprzeciwiać się innym narodom, które chciały „wyliminować pro-

⁴³ Za: *Remarks of His Holiness Karekin II Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians inauguration of Serzh Sargsian President of the Republic of Armenia*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 9.04.2013, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=29704&pid=16772>, 10.02.2015.

⁴⁴ Wystąpienie podczas inauguracji prezydenta Sarkisjana w 2008 r.

⁴⁵ Za: *Celebration of the Holy Nativity and Theophany in the Mother See of Holy Etchmiadzin*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 6.01.2015, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=3&nid=2788&y=2015&m=0&d=6>, 14.02.2015.

⁴⁶ Armenia od 1993 roku nie utrzymuje stosunków międzynarodowych z Turcją. Jednym z problemów ich nawiązania jest żądanie (szczególnie diaspory ormiańskiej) uznania przez ten kraj rzezi Ormian z 1915 roku za ludobójstwo. Kilka krajów na świecie uznało prawnie ww. wydarzenia za ludobójstwo.

⁴⁷ Cytat z wypowiedzi podczas rocznicy rzezi w Adanie (ówczesne Imperium Osmańskie). Więcej: *100th Anniversary of the Adana Massacres*, The Armenian Church,

blem Ormian poprzez anihilację całego narodu”⁴⁸. W tym kontekście Karekin II nie odnosi się jedynie do wydarzeń 1915 roku, lecz również wcześniejszych rzezi Ormian w Imperium Osmańskim, jako procesu długofalowego. Po drugie, w kontekście konieczności określenia statusu zbrodni jako ludobójstwo powszechnie. Katolikos nawet zaznacza, że „opóźnienie w uznaniu Ludobójstwa Ormian [pisownia oryginalna – autor] zachęcały innych do popełniania podobnych zbrodni, a świat był świadkiem kolejnych ludobójstw”⁴⁹. Sam fakt przyznania się przez Turcję do ludobójstwa (jako spadkobiercę Imperium Osmańskiego) „byłoby wspaniałym zwycięstwem praw człowieka i demokracji, bez której Turcja będzie miała problemy, by zbudować wolny i szczęśliwy kraj”⁵⁰.

Podsumowanie

Ormiański Kościół Apostolski aktywnie wykorzystał czas niepodległości republiki na rzecz odbudowy swojej pozycji. Jak wykazano dotyczy to dwóch wymiarów. Po pierwsze, odtworzenia struktur duchownych i kształcenia kolejnych pokoleń, odzyskania nieruchomości oraz wzmocnienia więzi między wiernymi w diasporze i republice z Echmiadzynem. Po drugie, okres od 1991 roku był dla liderów Kościoła czasem tworzenia swojej pozycji w ponownie formułującym się społeczeństwie poradzieckim. Katolikos Wszystkich Ormian, Wazgen I i Karekin I w tej sferze koncentrowali się na obecności Kościoła w życiu codziennym obywateli Armenii. Karekin II rozszerza dzieło swoich poprzedników również o większe zaangażowanie w debatę publiczną.

Poprzez oficjalne wypowiedzi tworzy obraz Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego jako jednego z głównych podmiotów systemu politycznego. Umiejscawia się na równi z prezydentem i rządem Armenii pod względem rządzenia państwem i tworzenia polityki. Jednocześnie wykazuje swoją wyższość nad instytucjami świeckimi, jako następcę Apostołów i lider Kościoła, który od IV wieku jest ostoją tożsamości

Mother See of Holy Etchmiadzin, 15.04.2009, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16805&pid=16772>, 15.02.2015.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Za: *The message of blessing and welcome of Catholicos of All Armenians His Holiness Karekin II at the Conference dedicated to the 90th anniversary of the Armenian Genocide*, The Armenian Church, Mother See of Holy Etchmiadzin, 20.04.2005, <http://www.armenianchurch.org/index.jsp?sid=1&id=16802&pid=16772>, 10.02.2015.

ormiańskiej. Znamiennym dla tego dwutorowego procesu jest podkreślanie poparcia zarówno dla Roberta Koczarjana, jak i Serża Sarkisjana, prezydentów wywodzących się z tego samego środowiska politycznego. Nadużyciem byłoby stwierdzenie, że Karekin II sympatyzuje z tzw. klanem karabachskim. Nie wpływa na to fakt, że w trakcie demonstracji w 2003 i 2008 roku nawoływał do zaprzestania podsycania podziałów w kraju, co można odczytać jako apel w stosunku do opozycji, nie władz. Karekin II rozpoczął swoją służbę jako Katolikos już podczas pierwszej prezydentury Koczarjana, dlatego też poparcie dla władzy można odnieść ogólnie do akceptacji współczesnego systemu politycznego i rozkładu sił w państwie. Jednocześnie, dzięki homogeniczności Armenii pod względem religijnym oraz umocowaniu w społeczeństwie, Katolikos zyskuje argumenty do tego, by siły polityczne brały pod uwagę jego wypowiedzi. Poprzez odnoszenie się do bieżących problemów kraju i narodu oraz przypominania o trudnych wydarzeniach w historii Ormian Karekin II buduje swoją pozycję jako strażnika sprawiedliwości i moralności w Armenii. Jak wykazano powyżej, Katolikos Wszystkich Ormian nie ogranicza tej pozycji jedynie do kwestii społecznych czy duchowych, lecz rozszerza ją także na zagadnienia polityczne, międzynarodowe i gospodarcze. Tym samym przez ostatnie 12 lat stopniowo umacniał swoją pozycję jako podmiot formułującego się systemu władzy w Armenii. Obecnie Ormiański Kościół stanowi nierozzerwalny element elity władzy w tym kraju. Z uwagi na wykazane powiązania między postrzeganiem tradycji, religii i historii, zmniejszenie znaczenia Katolikosy w życiu publicznym może być związane ze zmianą światopoglądową kolejnych pokoleń Ormian. Jednak jest to proces długotrwały i oznaczałby również zmianę sposobu definiowania tożsamości narodowej, bez pierwiastka religijnego.

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest wykazanie, w jaki sposób obecnie urzędujący Katolikos, Karekin II, sukcesywnie poszerza obszar swojego zaangażowania również o sferę publiczną i polityczną. Dzięki analizie jego oficjalnych wypowiedzi i posań do narodu z ostatnich 12 lat zostanie przedstawione, w jaki sposób umacniał on pozycję Kościoła Narodowego w systemie, jako instytucji wspierającej władzę polityczną, uprawnioną do zaangażowania w strategiczne wyzwania kraju, jak konflikt o Górski Karabach i rozwój gospodarczy. Jednocześnie nie umniejszał swojej roli jako strażnika prawdy i moralności.

Joanna Dziuba-Wiśniewska

CATHOLICOS OF ALL ARMENIANS IMMERSION IN PUBLIC DEBATE IN ARMENIA

The aim of this article is to show how the incumbent Catholicos, Karekin II, successfully enhances the scope of official influence by political and public spheres. Analysis of his public speeches within the last 12 years will help the author to show how Catholicos rebuild the position of Armenian Church as an institution supporting political power and being authorised to participate in decision making on strategic topics as Nagorno Karabakh conflict and economic development while not decreasing its role as a guard of truth and morality.

KEY WORDS: *Arpenian Apostolic Church, Catholicos of All Armrnians, Armenia's foreign policy, Karekin II, Nagorno Karabakh*

Bibliografia

- Diatlow W., Menkonjan E., *Armânskaâ diaspora: očerki socjokulturnoj tipologii*, Erywań 2009.
- Hemann R., *The Catholicos of All Armenians: His Holines Karekin II (Echmiadzin)*, [w:] H. von Voss (red.), *Portraits of Hope: Armenians in the Contemporary World*, Nowy Jork 2007.
- Tchilingirian H., *The Armenian Apostolic Church*, [w:] L.N. Leustean (red.), *Eastern Christianity and Politics in the Twenty-First Century*, Routledge 2014.
- Tchilingirian H., *The Catholicos and the Hierarchical Sees of the Armenian Church*, [w:] A. O'Mahony (red.), *Eastern Christianity. Studies in Modern History, Religion and Politics*, London: Melisende 2004.
- Terzian S., *Central effects on religious education in Armenia from Ancient times to Post-Soviet Armenia*, [w:] Ch. Wolhuter (red.), *International Comparative Perspectives on Religion and Education*, Bloemfontain 2014.